

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN

ŞƏRQŞÜNASLIQ

JURNALI

JOURNAL OF
ORIENTAL STUDIES
OF BAKU STATE UNIVERSITY

1/2025

E-ISSN 3134-7231

Bakı - 2025

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində
21 oktyabr 2021-ci il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir
(Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi 4361)*

Baş redaktor:
akademik Rafael Hüseynov

Redaksiya heyəti:

BELLİNGERİ CAMPIERO

Professor; Venesiya Ka Foskari Universiteti, İtaliya

CAVADİ HƏSƏN

Professor; Kaliforniya Universiteti, ABŞ

CƏLİLOV OQTAY

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

ÇALISOVA NATALIYA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Rusiya Dövlət Humanitar Universiteti, Rusiya

EKİCİ METİN

Professor; Ege Universiteti, Türk Dünyası

Araşdırmaları İnstitutu, Türkiyə

FİLİPPOV ALEKSANDR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Sankt-Peterburq Dövlət Universiteti, Rusiya

XƏNDAN AYDAN

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

KAZIMOV MEHDİ

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QARADAĞLI VUQAR

Filologiya elmləri doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

QASIMOVA AİDA

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

LO MBAYE

Professor; Dyuk Universiteti, ABŞ

MANSOOR ASMA

Professor; İslamabad Beynəlxalq İslam

Universiteti, Pakistan

MƏMMƏDOVA ƏSMƏTXANIM

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

NİKOLAYEVA MARIYA

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Rusiya Elmlər Akademiyası, Rusiya

OÇİLOV OZODCON

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru;

Özbəkistan Dövlət Şərqsünaslıq Universiteti,

Özbəkistan

RƏSULOV ƏSGƏR

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Milli Arxiv İdarəsi, Azərbaycan

RÜSTƏMOV RUFƏT

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan

SUFİYEV ŞODİMAXAMMAD

Filologiya elmləri doktoru, professor;

Tacikistan Respublikası Elmlər Akademiyası,

Tacikistan

TOBİA STEFAN

Professor; Strasburq Universiteti, Fransa

Bakı Dövlət Universitetinin **ŞƏRQŞÜNASLIQ** jurnalı/Journal of **ORIENTAL STUDIES** of Baku State University, № 1, 2025. – 176 səh. Bakı, BDU, 2025.

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

Aida QASIMOVA

“BAXIŞLAR ONU GÖRƏ BİLMƏZ”: KLASSİK AZƏRBAYCAN POEZİYASINDA GÖZ VƏSFİNİN NƏZƏRİ-ESTETİK ÇALARLARI

“No Vision Can Encompass Him”: The Theoretical and Aesthetic Aspects Of Eye Description In Classical Azerbaijani Poetry

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1051>

11

Aydan XƏNDAN

XIX ƏSRİN SONU – XX ƏSRİN ƏNVƏLLƏRİNDƏ TÜRK ƏDƏBİYYATINDA KÖHNƏDƏN YENİYƏ KEÇİD VƏ ƏDƏBİ CƏRƏYANLAR

Transition From Old To New And Literary Currents In Turkish Literature At The End Of The 19th Century And Early 20th Century

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1056>

25

Nigar İSMAYILZADƏ

XV ƏSR TƏSƏVVÜF POEZİYASINDA ZÜMRƏ ƏDƏBİYYATI VƏ İLAHİ EŞQ

Zumra Literature And Divine Love In 15th-Century Sufi Poetry

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1015>

38

Rafael HÜSEYNOV

SHAHRASHUB IN EASTERN POETRY AND NATIONAL SELF-EXPRESSION IN URDU SHAHRASHUBS

Şərq şeirində şəhraşub və urdu şəhraşublarında milli özünüifadə

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1064>

45

Şəhla ABDULLAYEVA

SÖZLƏ SEYR EDƏN RUH: ŞEYX FƏRİDƏDDİN ƏTTAR NİŞAPURİ

A Soul Journeying Through The Word: Farid Al-Din Attar Of Nishapur

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1029>

69

DİLÇİLİK

Əsmətəxanım MƏMMƏDOVA

FARS DİLİNDƏ KİPLƏŞƏN SAMİT BİRLƏŞMƏLƏRİNİN FONETİK SƏCİYYƏSİ (NİZAMİ GƏNCƏVİNİN “XƏMSƏ”Sİ ƏSASINDA)

Phonetic Characteristics Of Consonant Clusters In Persian (Based On Nizami Ganjavi's “Khamsa”)

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1046>

81

Heybət HEYBƏTOV

ŞAHİD BEYTLƏRİN FİLOLOJİ ƏHƏMİYYƏTİ

The Philological Significance Of Shahid Bayts

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1035>

95

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ ÇEVİRMƏLƏR

Əsgər RƏSULOĞ

TÜRKDİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏDƏ YALANÇI EKİVALENT PROBLEMİ

False Equivalents Problem In The Turkish-Azerbaijani Translation

109

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1075>

Eldost İBRAHİMOV

RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYA DÖVRÜNDƏ TƏRCÜMƏŞÜNASLIQDA SÜNİ İNTELLEKT VƏ İNSAN AMİLİ

Artificial Intelligence And Human Factor In Translation In The Era Of Digital Technology

122

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1012>

Gülnar ƏQİQ CƏFƏRZADƏ

ŞEYX FƏRİDƏDDİN ƏTTAR NİŞAPURİ. "ŞEYX SƏNAN" HEKAYƏTİ

Sheikh Faridaddin Attar Nishapuri. The Story Of "Sheikh Sanan"

129

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1001>

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

Kəmalə NURİYEVA

ABBASQULU AĞA BAKIXANOV. RİYAZÜL-QÜDS (ilk tam nəşri haqqında)

Abbasqulu Agha Bakikhanov. Riyāz Al-Quds (About The First Complete Edition)

151

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1058>

Rafael HÜSEYNOV

ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDAKI SİRƏLƏRƏ AZƏRBAYCAN ŞƏRQŞÜNASLIĞINDAKI İLK KOMPLEKS YANAŞMADA MÜSBƏT VƏ DƏQİQLƏŞDİRİLMƏLİ MƏQAMLAR

Positive Points To Be Clarified In The First Comprehensive Approach To Siras In Arabic Literature Within Azerbaijani Oriental Studies

155

<https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1023>

APA7 qaynaq göstərmə təlimatı

172

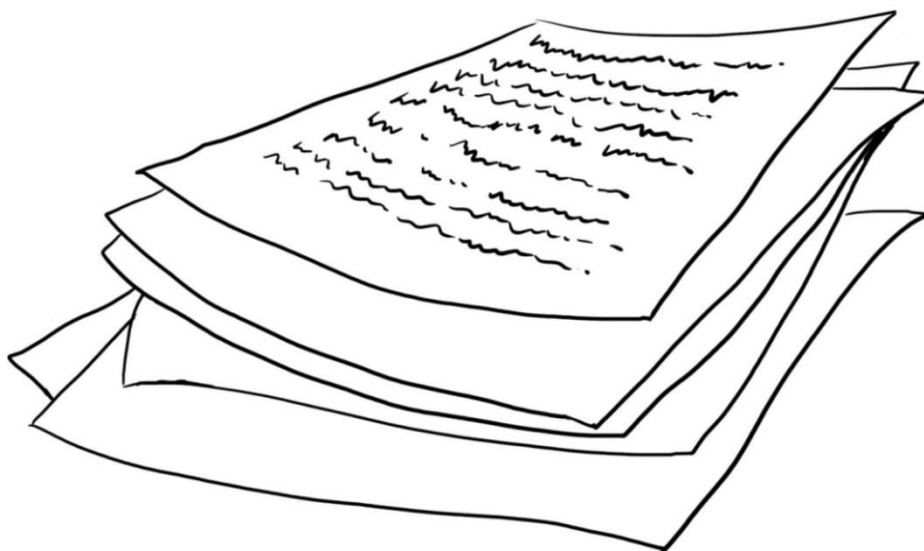
Nəşrə dair tələblər

174

Publication requirements

175

TƏQDİMATLAR, RƏYLƏR, DƏYƏRLƏNDİRMƏLƏR

UOT 821.411.21

DOI <https://doi.org/10.30546/209805.2025.101.2.1023>

**ƏRƏB ƏDƏBİYYATINDAKI SİRƏLƏRƏ
AZƏRBAYCAN ŞƏRQŞÜNASLIĞINDAKI İLK KOMPLEKS YANAŞMADA
MÜSBƏT VƏ DƏQİQLƏŞDİRİLMƏLİ MƏQAMLAR**

RAFAEL HÜSEYNOV*

Xülasə

Sirə bir ədəbi forma, yaxud janr olaraq ərəb ədəbiyyatında yaransa da, çox keçmədən fars və türkdilli ədəbiyyatlara da keçmiş, onun bir sıra diqqətəlayiq nümunələri yaradılmışdır. Azərbaycan şərqsünaslığında bu mövzuya müraciət və ayrıca doktorluq dissertasiyasının yazılaraq müdafiə edilməsi istər ədəbiyyatlararası əlaqələr, istərsə də səyyar süjetlərin hərəkət dinamikasını izləmək baxımından çox maraqlıdır. Lakin ikiqat maraq kəsb edən bu cür əhəmiyyətli mövzuya həsr edilmiş dissertasiyanın hansı elmi səviyyədə olması, ümumiyyətlə, Azərbaycan filoloji fikrində dissertasiya mədəniyyəti, eləcə də bu qəbil əsərlərə hansı tələblərin müəyyənləşdirilməsi, o tələblərin necə yerinə yetirilməsi, tələblərə əmələtmanın ekspertizasının hansı səviyyədə olmasıdır. Zənnimizcə, dissertasiyalarla bağlı bu meyarları nəzərə alaraq aparılan tədqiqatlar gələcəkdə həm şərqsünaslıq sahəsindəki elmi əsərlərin səviyyəsi və sanbalının yüksəlməsinə səbəb olar, həm də belə araşdırmaların obyektiv ekspertizasını təmin etməli olan qurumların məsuliyyətini artırar.

Açar sözlər: *sirə, ərəb ədəbiyyatı, janr, səyyar süjetlər, dissertasiyaların səviyyəsi, obyektiv ekspertiza*

“Ərəb ədəbiyyatında sirə janrı” mövzusunda 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ərəb ədəbiyyatı) ixtisasında filologiya elm sahəsi üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya işinin filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şərqsünaslıq İnstitutunun əməkdaşı Lalə Məzahir qızı Bayramova tərəfindən 2024-cü il 27 fevral tarixində müdafiəsi təşkil edildi. Dissertasiya işinin rəsmi opponetləri akademik Rafael Hüseyinov, professor Şarustam Şamusarov, professor Kamandar Şərifov və dosent Bəsirə Əzizəliyeva idi. Mən birinci rəsmi opponet olaraq rəyimi təqdim etmişdim və orada əsərin məziyyətləri və islahə ehtiyac duyulan məqamları əksini tapmışdı.

Son bir neçə onildə filologiya elm sahəsi üzrə, o sıradan, şərqsünaslığın bu müstəvidə təklif etdiyi ayrı-ayrı mövzularla bağlı müdafiə edilmiş dissertasiya işlərinin və onlara yazılmış rəsmi rəylərin sistemli şəkildə araşdırılması aparılırsa, məlum olar ki, burada bir laqeyd və yetərincə ciddi olmayan yanaşma mövcuddur. Çox zaman dissertasiyalarda sadəcə nöqsan göstərmək xatirinə opponet rəylərində uzaqbaşı 7-8 bənd yer alır və mövqeyi tənqid səciyyəsiyindən bir qədər aralamaq və yumşaltmaq üçün dərhal da əlavə edilir ki, bu iradlar da tövsiyə səciyyəsi daşıyır, işin onsuz da yüksək olan elmi çəkisini azaltmır və sair bu qəbil mülahizələr. Halbuki hər bir tənqidi

* Akademik; Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi; rafaelhuseyn@yahoo.com; <https://orcid.org/0009-0001-4672-0519>

mülahizənin, xüsusilə mühüm mövzulara həsr edilən dəyərli araşdırmaların mətnini daha gözəl etməyə hesablanmış iradlar, tənqidi mülahizələr nə qədər çox olarsa, bundan həm konkret olaraq daha artıq sanballaşma imkanı qazanan həmin əsər, həm də bütövlükdə şərqşünaslığımız qazanar. Lalə Bayramovanın dissertasiyası haqqında rəyimiz məhz bu məqsədə xidmət edir və inanıram ki, hər bir dissertasiya işinə məhz belə tələbkar münasibət bəslənərsə, elmimiz indi məruz qaldığı çox sıxıntı və naqisliklərdən qurtulardı. Rəyimiz mövzunun əhəmiyyəti və aparılmış tədqiqatın üstünlüklərini nişan verən qeydlərimizlə başlanır, sonra aradan götürülməsi məsləhət olan nöqsanlar sadalanırdı.

Elə birinci cümləsi oxucusunda irad, tənqidi baxış yarada biləcək bu dissertasiyanın məhz elə həmin cümləsi bu araşdırmanın müəllifinin mövzuya ürəkdən bağlılığı təəssüratını yaradır və istənilən əsərin uğurlu alınması üçün səhə məhz yazanın müəyyənləşdirdiyi tədqiqat hədəfinə sevgisinin olmasıdır. Lap başlanğıcda müəllif belə yazır: *“Ərəb ədəbiyyatının min beş yüz illik tarixi inkişaf yolunu nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, sirə janrı bəşəriyyətin formalaşmağa başladığı, qəbilələrin yarandığı dövrdən etibarən sadə xalq dilində şifahi şəkildə yayılaraq insanların təkmilləşib yazmağı-oxumağı bildiyi ana qədər inkişaf etmiş və yazılı həyata qədəm qoyduqdan sonra artıq özünün “sirə” statusunu qazanmışdır”* (Bayramova, 2024: 4).

Söz yox, tədqiq edilən “sirə”nin tarixini elə ibtidai insanla bağlamaq və az qala insan yaranandan onun da mövcud olduğu kimi sadədil fikri söyləmək elmi baxımdan düz sayılmazsa da, soyuq ağıldan həmişə bir addım irəlidə olan, elə elmə də hərəkət verən emosiyaların belə ifadə tərzinə səbəb olmasını anlayıram.

Bir ana üçün də balasından gözəli yoxdur və sirəyə də onu araşdıran müəllifin belə duyğulu yanaşması əslində təqdirəlayiqdir, çünki mövzunu qəlbən istəyərək araşdırmağa başlayanda müvəffəqiyyətli nəticə də təmin edilə bilər.

Əslən Azərbaycandan, Şamaxıdan olan şərqşünas alim Teodor Şumovskinin məşhur kitabı *“Ərəbistika dənizinin sahilində”* adlanırdı. Azərbaycan ərəbşünaslığını da bir ümmana bənzədərək onun indi çatdığımız sahilindən dünənlərə baxanda təqribən min illik uzun bir tarix parçası seyr edilə bilər. Xətib Təbrizi və çağdaşlarından başlanan bu yol XX yüzildə büsbütün yeni mərhələyə qalxdı, xüsusən 1960-70-ci illərdə Malik Mahmudov, Zakir Məmmədov, Aida İmanquliyeva və digərləri araşdırmaları ilə müasir Azərbaycan ərəbşünaslığının gələcək istiqamətlərini də müəyyənləşdirdilər. Bu dalğa 1980-90-cı illərdə davam etsə də, sonra sanki bir səngimə müşahidə edildi və indi ərəbşünas elmlər doktorlarının sayı iki yox, bir əlin barmaqlarından da azdırsa, bu, narahatlıq doğurmaya bilməz. Eyni təəssüfləndirici hal elə iranşünaslığımızda da mövcuddur. Odur ki, filologiya elm sahəsi üzrə elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş bu dissertasiya yox edilməli boşluqlardan birini doldurmağı nəzərdə tutduğundan, elmi sıralara daha bir doktorun əlavə edilməsinə gətirib çıxaracağından hətta hələ mövzusuna keçməmişdən aktualıq kəsb edir. Ərəbcə, Avropa dillərində, rusca və azərbaycanca 435 mənbədən istifadə edilməklə yazıldığı bəyan edilən bu dissertasiya iddiaçının müstəqil araşdırma aparmaq, məxəzlərlə işləmək qabiliyyətini də əyani şəkildə nümayiş etdirməkdədir.

Mövzunun mahiyyətinə keçməzdən əvvəl bunu da ayrıca vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan şərqşünaslığında ərəb ədəbiyyatı və bütövlükdə ərəbdilli söz tarixini öyrənmək səmtində edilən hər ciddi təşəbbüs təqdirəlayiqdir.

Dissertasiyanın *“Ərəb ədəbiyyatında sirə janrının genezisi və inkişafı”* adlı birinci, *“Sirə janrının Azərbaycan ədəbiyyatında tipoloji paralelləri”* sərlövhəli ikinci, *“Sirələrin*

mövzu rəngarəngliyi” başlıqlı üçüncü və “Sirələrin bədii-estetik xüsusiyyətləri” ünvanlı dördüncü fəslində sirələrin yaranışından etibarən əsr-əsr adlayan təkmilləşməsi, cilalanması prosesi izlənilir və bu fəsillərin hər birində kifayət qədər diqqətəlayiq məqamlar da yer almışdır.

Lakin, heç şübhəsiz, bu araşdırma ayrıca monoqrafiya kimi də nəşr ediləcəkdir və rast gəlinən müəyyən islah edilməli cəhətlər var ki, onlar indiki halda dissertasiyanın, gələcəkdə isə monoqrafiyanın daha elmi, daha məqsədyönlü, daha qüsursuz olmasına meydan açardı. Əsərdə müşahidə edilən iradlı məqamların bəziləri elədir ki, onlarla bağlı müəllifin məxsusi yanaşması ola bilər. Ancaq elə cəhətlər də vardır ki, onlara nə şəkildəsə izah vermək, ayrı cür yozmaq müşküldür, düzəldilməsi məqsədəuyğundur. Ona görə də burada biz yalnız islahı vacib olan ayrı-ayrı nöqtələr üzərində dayanacağıq ki, onların oxşarlarını da iddiaçı özü asanlıqla aradan qaldıra bilər. Mən daha sadələrdən – texniki məsələlərdən başlamaq istədim. Üzdən baxanda sanki belə ciddi əsərdə onlar ikinci dərəcəli amillərdir. Ancaq müəyyənləşdirilmiş qaydalar, bəlli texniki şərtlər var ki, onlara əməl edilməsi zərurətdir. Yəni küçə hərəkəti qaydalarına riayət nədirsə, elmi işə qoyulan tələblərdə də onlar həmin şeydir.

Bunların üzdən dissertasiyanın elmi məzmununa aidiyyəti və zərəri sanki yoxdur, ancaq təcrübə göstərir ki, belə hallar nəticəsində uğurla dissertasiya müdafiə etmişlər belə texniki imtinalarla qarşılaşmalı olurlar. Ona görə də “başına gələn başmaqçı olar” məsələnin izi ilə daha əvvəllərdə oxşar halları müşahidə etdiyimdən bu yöndə əlgəzdirmələrin mütləqliyini nəzərə çatdırmalıyam.

1. Qəbul edilmiş qaydalara görə, mündəricatda fəsil və paraqrafların sadəcə ilk, başladığı səhifə yazılmalıdır (AAK, 2019: 2.2.2).

2. Girişdə “Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi” hissəsində bölmənin başlığının adı yoxdur (AAK, 2019: 2.3.2).

3. Səh. 20-22-də verilən cədvəllər nömrələnməlidir (AAK, 2019: 2.9.3).

4. Dissertasiyada nəyin tünd hərflərlə veriləcəyi AAK-ın təsdiqlədiyi Qaydalarda aydın yazılıb. Dissertasiyanın bəzi yerlərində sitatlar və ya vurğulanmalı sözlər tünd yazılmışdır. Məsələn, səh. 6, 16, 24-28, ...60, 63-68, ... 106 və s. (bax: AAK, 2019: 1.3; 2.3.2; 2.8.5 və b.).

5. Səh. 64 və 65-dəki başlıqlar böyük hərflərlə verilməməlidir.

6. Şəxslərin doğum və ölüm tarixlərini yazarkən “doğ.”, “öl.” qısaltmalarına ehtiyac yoxdur. Məsələn: səh. 27-də: İmru-l-Qeys (doğ.520-öl.565). Bunun sadəcə (520–565) şəklində verilməsi yetərli olacaqdır. Qeyd edək ki, dissertasiyada təvəllüdün bu şəkildə təsvirinə əksərən qədim dövrün müəlliflərindən bəhs edərkən rast gəlinir.

7. Dissertasiyada bəzi yerlərdə tire əvəzinə defis qoyulur ki, bu da iddiaçıların az diqqət etdiyi texniki səhvlərdəndir (səh. 6, 27, 48, 90, 92, 145, 226 və s.).

8. Bəzi səhifələrdə yanlış nöqtələmə işarələri ilə qarşılaşırıq (səh.7, 8, 64, 65).

9. Uzun sitatlar (səh. 25, 32, 34 və s.).

10. Təkrar cümlələr (səh. 27 və 30, 43 və 58).

11. Bəzi sitatların yanında mənbə göstərilməsi də, onlar kursivlə verilməyib (səh.27, 29, 37, 39, 47, 56, 87, 214, 216, 218 və s.).

12. Dissertasiyada mənbələr kodlaşdırma üsulu ilə verilir. Ona görə də oxuduqca açıb arxadakı mənbəyə də baxmaq ehtiyacı yaranır. Bu zaman müşahidə olunan vəziyyətsə əsla məqbul deyildir. İqtibas gətirilir, ədəbiyyatın nömrəsi və sitatın alındığı səhifə verilir. Açıb baxırsan, ədəbiyyat siyahısında həmin nömrə altında tamam

başqa mənbə dayanır. Həm də bir dəfə, iki dəfə yox, bu hal dissertasiya boyu dönə-dönə təkrarlanır. Səh. 214-də “Əyyamu-l-arab” əsərindən iqtibas verilir və 356-cı ədəbiyyat göstərilir. Açıq “İstifadə olunmuş ədəbiyyat” bölümünü. Burada həmin nömrə altında ərəbcə “Əlif leyli”nin 1922-ci il Qahirə nəşri dayanır. Yenə səh. 216-217-də “Əyyamu-l-arab”dən sitat verilir və 117-ci mənbə göstərilir. Ədəbiyyat siyahısında həmin nömrə altında Mixail Nuaymənin “Kirpiklərin pıçıtısı” kitabının Azərbaycan dilinə tərcümədəki Bakı nəşri durur. Səh. 218-də belə bir cümlə var: “*Ədəbiyyatşünashqda mübaliğəyə hiberbola da deyilir*” və səhifə verilmədən 478-ci mənbə göstərilir. Bu sayılı mənbə, ümumiyyətlə, yoxdur. Düşünürsən ki, bəlkə texniki nəzərdən qaçmadır, 47-ci ədəbiyyatın 8-ci səhifəsi düşünülür? 47-ci ədəbiyyat əl-Cahizin “Türklərin fəzilətləri” kitabının Azərbaycan dilinə tərcüməsidir. Deyirsən, bəlkə 4-cü ədəbiyyatın 78-ci səhifəsi olmalıymış, 4-cü ədəbiyyat sırada Mirzə Fətəli Axundovun dram əsərləridir. Yaxud elə həmin 218-ci səhifədə hiberbola ilə bağlı bir ədəbiyyatşünashq əsərindən sitat verilir, mənbə göstərilir: 45-ci ədəbiyyatın 228-ci səhifəsi. Açıq ədəbiyyat siyahısını. 45-ci yerdə Oqtay Əfəndiyevin rusca “Azərbaycan Səfəvilər dövləti” kitabıdır. Bu qəbildən daha bir yanlışlıq: səh. 39-da D.Denonun “General Bonapartın yürüşü zamanı Misir” adlı əsərindən sitat verilir və 232-ci mənbənin birinci cildi, müvafiq səhifələr göstərilir. Açıq ədəbiyyat siyahısını. Orada 232-ci rusca A.Dextyarın “Urdu dastanlarının poetikası problemləri” əsəridir. Səh. 47-də alman alimi G.Duqatın araşdırmasından sitat verilir və 253-cü mənbə göstərilir. Ədəbiyyat siyahısında 253-cü yerdə A.Krımskinin “Ərəblərin və ərəb ədəbiyyatının tarixi” kitabıdır. Və s. Və i.

13. Bir sıra hallarda isə mənbə göstərilməli olduğu halda, ümumiyyətlə verilmir (səh. 31) və s.

14. Xüsusən xarici müəlliflərdə sadəcə soyadları verilib (səh. 39-da Denon, 43-də Filştinski, 44-də Qalland, 46-da Lamartin, Hammer, 60-da Barron və s.).

15. Dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac olan məqamlar mövcuddur. Məsələn:

a) Səh.39-da D.Denon “akademik” və “ərəb səyyahı” adlandırılıb (Halbuki Denon rəssam, diplomat və arxeoloq olub).

b) D.Denonun adı fransızcada olduğu kimi, “Dominique” olaraq verilib.

c) Eyni təsviri səh. 40-da Antuan Bartalemey Klotun adında görürük: “Antoine Barthelemy Clot”.

d) D.Denonun ədəbiyyat siyahısında “Travels in upper and Lower Egypt” adı altında verilən əsəri “General Bonapartın yürüşü zamanı Misir”, A.Klotun “Aperçu general sur l’Egypte” əsəri isə “Klot Bəy Misirdə” kimi tərcümə olunub.

16. “Əyyamu-l-arab” ifadəsi keçən 5 yerdən 3-də adın tərcüməsi də (“Ərəblərin günləri”) verilmişdir. Tərcümə əsərdən ilk bəhs olunduqda verilməlidir. Ondan sonra isə ikisindən birinin yazılmasının yetərli olacağı düşüncəsindəyik. Hər dəfə təkrarlamaq düz deyil.

17. Dissertasiyanın əsas mövzusu sirə olsa da, onun lüğəvi mənasından II fəslin I paragrafında söz açılmağa başlanılır.

18. Klassiklərin adı tam yazılmalıdır (dissertasiyada 55-ci mənbədə yazılıb: Gəncəvi, N.).

19. “Quran-i Kərim”in (ərəbcə) təsvirində sadəcə kitabın adı və ili verilib. Nəşr nömrəsi, yeri, tərtib edənlər haqqında məlumat yoxdur. Eyni ildəki fərqli nəşrlərdə səhifə dəyişə bilər.

20. Ədəbiyyat siyahısında müəlliflərin inisialları verilərəkən ata adı bəzilərinde yazılıb, bəzilərinde isə yox. Bütün ədəbiyyatda vahid prinsip olmalıdır və bir variantda verilməlidir.

21. Çoxcildli nəşrlərin təsvirlərinin, demək olar ki, hamısında istifadə olunan konkret cildi göstərərəkən "cild" yerinə "№" yazılıb.

22. İnternet resurslarında 402, 403, 404, 409-da mənbənin linki səhv verilib. Elektron portala deyil, kompüterə yüklənən dosyanın linki verilib.

23. Müəllifi bəlli və ya konkret adı olan məqalələr internet resursu olsalar, müəllifli ədəbiyyat siyahısına salınmalıdır: *Müəllif (soyadı, inisialları), əsərin və ya sənədin adı: [Elektron resurs] / mənbə. – şəhər, nəşr ili. – elektron daşıyıcı (CD, DVD, audiokaset, audiokitab, videofilm) və ya internet ünvanı.*

24. Ədəbiyyat siyahısında müəlliflər soyadla verilməlidir. Xüsusən xarici ədəbiyyatların təsvirində biz bunun əksini görürük: Ali Kapar, Corci Zeydan, Hasan Köksal, Kenen Demirayak, Alphonse de Lamartine, Vivant Denon və s.

Ümumiyyətlə, ədəbiyyat siyahısının başdan-sona dəyişdirilməsi lazımdır. Dissertasiyada Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 29 oktyabr 2019-cu il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş Dissertasiyanın tərtibi qaydasında göstərilən "İstifadə edilmiş ədəbiyyatın biblioqrafik təsviri"nə (AAK, 2019: əlavə 4.1) qətiyyənlə uyulmayıb.

Bu dissertasiyanın istinadlarına baxan hər bir mütəxəssis, sadəcə olaraq, özünü narahat hiss edəcək. Sanki oxucunun nəinki ərəb dilini, hətta əski əlifbanı belə bilmədiyi düşünülüb. İstinadların böyük hissəsi, xüsusilə ərəbcə ədəbiyyata istinadlarda səhvlər də az deyil:

25. Səh. 40 – istinad "303", səhifə göstərilmir;

26. Səh. 59 – [269, səh. 9] uyğun gəlmir;

27. [339, II c., səh. 248] Burada İbn Abd Rəbbihin kitabının 25 cildinin adı sayılır və bir cilddən ibarət "القط في الشعر الجاهلي" – "əl-Qıttu fi ş-şiril cəhiliyyi" (Cəhiliyyə şeirində pişik (?)) əsərinə istinad verilir;

28. Həmin səhifədə Betsi Yakovlevna Şidfara istinad edilir. Əsər isə ərəbcədir. Sirat Bəni Hilal, Şidfara sözünün sirəyə necə gedib düşməsi təəccüblüdür.

29. Bundan əlavə:

Səh. 135 – yenə də olmayan kitaba, əcaib və açılması mümkün olmayan internet qaynağa (433 sayılı) istinad var, özü də hətta 147-ci səhifə də göstərilir.

Səh. 161 – ədəbiyyat siyahısında cəmi 435 ad var. Burada isə 448 sayılı ədəbiyyata istinad edilir;

Səh. 162 – görkəmli britaniyalı etnoloq alim Frezerdən söhbət gedir, amma istinad Ədəbiyyat siyahısında 401-ci olan online kreditlər verən bir sayta edilir.

Səh. 164 – "Seyf ibn Zi Yəzən" dastanına 3 dəfə müraciət edilir, amma sadəcə birində cild göstərilir. Ədəbiyyat siyahısında da cildlər yer almır;

Səh. 166 – 354-cü mənbənin cildi göstərilmir;

Səh. 178 – "Zət əl-Himmə" sirəsindən söhbət gedir, istinad Zahir Beybars sirəsinə edilir;

Səh. 214 – İ.Filştinskidən sitat gətirilir, Hamilton Terrikin Londonda 1819-cu ildə ingiliscə çıxmış əsərinə istinad edilir [308, səh. 25];

Səh. 214 – sitat "Əyyamu-l-arab"dan gətirilir, istinad "Min bir gecə"yə edilir [365, səh.112];

Səh. 216 – [410, səh. 354] internet saytıdır. www.aldiwanrast burada poeziya nümunələri əks olunub və səhifə anlamı yoxdur;

Səh. 219 – “Əntərə” sirəsindən bəhs olunur və 350 sayılı ədəbiyyata istinad edilir. Bu sayt altında gedən ədəbiyyat IV-VIII cildləri əhatə edir. II cild isə 350 yox, 349-cu ədəbiyyatda verilmişdir.

Bunlar hamısı deyil. Bir-iki uyğunsuzluğu təsadüf saydım, amma digərlərinə nəzər yetirəndə bunun sistem səciyyəsi daşdığını gördüm. Dissertant, söz yox, bunları da asanlıqla təshih edə, olmayan mənbələri yerinə qoya biləcəkdir.

30. Mənbələr siyahısı zəngindir, lakin o siyahıdakı bir sıra nümunələr, məsələn: K.Kardonun 1834-cü və G.Duqatın 1853-cü ildə “Journal Asiatique”da, P.Nikolasın 1826-cı ildə Parisdə dərc olunan məqalələri, C.de Persevalın 1847-ci ildə Parisdə, K.Uarın 1903-cü ildə Nyu Yorkda, A.Klot-Beyin 1840-cı ildə Brüsseldə, T.Hamiltonun 1819-da Londonda, Hammer-Purqstallın 1826-cı ildə Viskonsində, V.Denonun 1803-cü ildə Kembric Universitetində nəşr olunmuş kitablarından birbaşa istifadə edilibmi? Ya hansısa mənbədən götürülərək buraya qoyulub? Ona görə də tərəddüd doğuran və sübut tələb edən belə mülahizələrin ortaya çıxması üçün iqtibas və istinad haradırsa, o da göstərməlidir. Baxılmayan mənbələr müraciət olunmuş kimi təqdim olunmamalıdır.

Dissertasiyada kompüter xətalrı, ərəbcə sözlərin yazılışındakı səhvlər də az deyil. Məsələn, məşhur şair Həssan ibn Sabitin adı Həsən kimi verilir (səh. 203; 204). Abid ibn əl-Abbasın adı gah Abid, gah Ubeyd, gah da Übeyd kimi yazılır (səh. 201-202). “مجمع الامثال” (Məcmə ul-əmsal) toplusu “محموء الامثل” kimi yazılıb. Nüveyrinin “نهاية الارب” əsərinin adı “نهاية العراب” kimi verilib.

Əlbəttə, dissertant bunları da çətinlik çəkmədən təshih edə bilər. Belə ciddi bir araşdırma yazmış müəllifin bu cür xırda-para texniki qüsurları rahatca islah edəcəyi şübhəsizdir.

İndi isə dissertasiyanın məzmunu, ayrı-ayrı fəsillərlə bağlı mülahizələrimizi bildirmək istərdik ki, bunlar da belə lazımlı işin daha yüksək professional səviyyədə olmasına yardım göstərir.

31. Dissertasiyanın adı həmişə gərək dəqiq seçilə, müəllifi bu ad yönəldə və ən mühümü, doktorluq dissertasiyası olduğundan gərək sərlövhədə artıq problem qoyula. Çünki bu adlanma fəlsəfə doktoru dissertasiyasına daha uyğundur və sadəcə həcmnin daha çox olması məsələni həll etmir. Adda problematiklik, polemiklik doktorluq dissertasiyası üçün şərtidir. Ərəb sirələri olduqca geniş bir anlamdır. Hər sirə 10-15 cilddən ibarət geniş əsərdir. Konkret bir sahə, məsələn, sirələrin dil xüsusiyyətləri, sirələrdə tarixi gerçəklik, sirələrdə sehrli nağıl elementləri, sirələrdə qadın obrazları, sirələrdə poeziya nümunələri və s. mövzu olaraq götürülüb araşdırılsa, daha doğru, həm də daha məqsədyönlü olardı. Gələcəkdə institutda belə mövzular verilə bilər.

32. Dissertant ilk növbədə “sirə” anlamını özü üçün daha dürüst aydınlaşdırılmalı idi. Hər bir tədqiqat işi terminlərin izahından başlanmalıdır. İlk öncə ərəb leksikoqrafik lüğətlərində sirəyə verilən tərif öyrənilməli idi. Təəssüf ki, dissertasiyada Xəlil ibn Əhməd əl-Fərahidinin “Kitab əl-ayn”, ibn Mənzurun “Lisən əl-arab”, İsmayıl əl-Cövhərinin “Sihah” lüğətlərinə müraciət edilməyib. Dissertasiya bu lüğətlərdə “sirə”yə verilən mənanın açılması ilə başlasaydı, müəllifə bir çox məsələlərin izah və şərhinə aparan yol asanlaşar, qısalardı. Yalnız dissertasiyanın ortasına çatanda (Bayramova, 2024: 89) müasir lüğətlər əsasında “sirə”nin tərcüməsi verilir. Sirə, onun bir ədəbi forma olaraq xüsusiyyətləri, parametrləri öncədən müəyyənləşdirilməli idi. Belə

olardısı, tədqiqata cəlb edilən və sirə kimi qavranılan bir sıra ədəbi nümunələr heç bu sıraya qatılmazdı.

İbn Mənzur və digər leksikoqraflar “sirə”yə “tariqa” (yol), “heyət” (xarici görünüş), “sünnə” (keçilən yol) mənasını aid edirlər. Yəni sirə bir insanın həm şəxsiyyətini, həm də onun keçdiyi həyat yolunu əks etdirir. Müasir anlamda bu, tərcümə-yi hal, bioqrafiya kimi başa düşülür. Buna rus dilində “биография”, “жизнописание”, müqəddəslərə aid olduqda “жизне”, ingilis dilində “biography”, müqəddəslərə aid edildikdə isə “hagiography” deyilir. Sirə ədəbiyyatını sirə edən məhz bu cəhət, istər həqiqi, istərsə də xəyali olsun, *bir qəhrəmanın uzun həyat yolunu əks etdirməsidir*.

Bunlar aydınlaşınca sirənin nə olduğu da doğru görünür və hansı nümunələri də tədqiqata cəlb etmək asudələşir.

Sirənin yazılı və şifahi ədəbiyyat nümunəsi olaraq iki çeşidinin olması gərək dissertasiyada ayrıca təsbit edilə idi. Çünki bunsuz yenə də tədqiqata düzgün səmt tutaraq başlamaq olmur.

Sirələr iki şəkildədir:

1) Yazılı ədəbiyyat nümunəsi olan sirə. Sirət ən-nəbi (السيرة النبى) (İbn Hişamın əsəri və b. əsərlər);

2) Sirə şə‘biyyə (السيرة الشعبية) – Xalq sirələri.

Bu ikinci tip sirələr, dissertasiyanın məzmunundan belə anlaşılır ki, elə sirənin tək çeşidi kimi qəbul edilərək onlar əsasında araşdırma aparılmasına cəhd edilib, hərçənd bu gedişətdə sirə olmayan xeyli material da sirə sayılaraq tədqiqata cəlb edilib. Amma gərək həmin hal üçün dissertant məhz xalq sirələri üzərində tədqiqat apardığını qeyd edib bu çərçivədən çıxsa idi.

Hazırda şərqsünaslıq sahəsində bir mövzunun ən yaxşı parametrləri “İslam Ensiklopediyası”nın 2-ci nəşrində (Brill) verilir. Orada sirənin “sirə şə‘biyyə” (السيرة الشعبية) qanadına ayrıca oçerk həsr olunub.

Zənnimcə, dissertasiyanın daha təkmil variantını, ya monoqrafiyanı hazırlayarkən müəllif bu yöndə işləsə, nəticə məqbul alınar.

Məhz “sirə”nin parametrlərinin sonacan müəyyənləşdirilmədən, sirənin sabit xüsusiyyətləri yetərincə dəqiqləşdirilmədən araşdırma aparılması ucbatından sirə olmayan, qəbilələrarası müharibəni bildiren “Əyyamu-l-arab” (içərisindəki iki fraqment istisna olmaqla) və “1001 gecə nağılları” tədqiqata cəlb olunub.

Dissertant yazır: *“Sirə termininin adına istər Şərq, istərsə də Qərb terminoloji lüğətlərində rast gəlinmir, yalnız onun müxtəlif ekvivalentlərini üzə çıxarmaq mümkündür”* (Bayramova, 2024: 88).

Dissertantın bu qənaəti ilə bağlı qeyd etmək lazımdır ki, sirə bir termin olaraq nəinki orta əsr ərəb leksikoqrafik lüğətlərində yer alıb, hətta yazılı ədəbiyyatda kitab adlarında da əks olunub. Məsələn – “Sirət ən-nəbi”.

Qərbə gəlincə, məhz Avropa şərqsünaslığının bəhrəsi kimi ortaya çıxmış “İslam Ensiklopediyası”nda (2-ci nəşr) sirə ilə bağlı geniş izahatlar mövcuddur.

Dissertant başqa səhifədə əvvəldəki bu iddiasını inkar edərək ərəbcə-azərbaycanca (R.Əliyev), ərəbcə-rusca (X.Baranov) lüğətlərdən istifadə ilə sözün mənasını verir və bu mənə, dediyimiz kimi, sirənin “həyat yolu”, “tərcümə-yi hal” anlamına gələn bir ədəbi termin olduğunu sübut edir (Bayramova, 2024: 89). Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, belə lüğətə müraciət etmə və terminoloji hüduqları təsbitləmə işin ortasında deyil, araşdırmanın əvvəlində edilsəydi, daha faydalı olar və dissertant bu gözəl əsərini daha cilalı biçimdə ortaya çıxara bilərdi.

Sirənin Azərbaycan ədəbiyyatındakı bənzəri dastanlardır. Bu, birmənalı olaraq belədir. Sirənin parametrlərinin müəyyənləşdirilməsində çox inadlı olmamaq buna səbəb olmuşdur ki, araşdırma boyu “sirə”nin həddləri itmiş, sirə qəlibinə daxil edilməməli nağıllara, qəbilələrarası müharibələrə, gah da müəlləqələrə müraciətlərlə əsas mövzudan aralı düşülmüşdür.

33. “Əyyamu-l-arab” nədir?

Bu, Cahiliyyə dövrü ərəblərinin qəbilələrarası müharibələrini əks etdirən, tarixi xronika ilə rəvayət arasında aralıq mövqe tutan əsərlərdir. Yəni burada sirə deyil, ayrı-ayrı qəbilələr arasındakı savaqlar, qan intiqamı, müharibələrin başlanması, gedişatı və s. əks olunub.

Dissertasiyada “Əyyamu-l-arab”a düz 19 səhifə (Bayramova, 2024: 40-44; 58-72) yer ayrılıb. Halbuki “günlər” adlanan bu döyüşlərə yalnız “Sirə əz-zir Səlim” və “Sirə Əntərə”nin genezisindən bəhs edərkən qısaca, çox olsa 2-3 səhifə toxunula bilərdi.

Dissertasiyada iki sirəyə qaynaq ola biləcək bir sahə dissertasiyanın əsas mövzusu üstələyir. Bu da ədəbi qəlib olaraq sirənin və “Əyyamu-l-arab”ın mahiyyətini, forma və məzmun həddlərini duymaq və dəqiq müəyyənləşdirməklə əlaqədar incəlikdir.

Dissertasiyada müəllifin bir çox problemləri əhatə etmək, bir çox mövzulara toxunmaq təşəbbüsü xoşdur, ancaq bu, əsas mövzudan uzaqlaşmalar hesabına gerçəkləşir (səh. 58-72).

Monoqrafiya üzərində işləyərkən mətləbdən belə mütəmadi aralanmalardan xilas olmaq gərəkdir.

Dissertasiyada əsas tədqiqat obyektini kimi “Əyyamu-l-arab” üzərində əməliyyatlar aparılır. Halbuki dissertant özü görkəmli ədəbiyyatşünas alim A.A.Dolininaya istinadən yazır ki, *“bu nə əfsanə, nə eposdur, o, emosional rəng qatılmış, dəqiq faktlar daşıyan real hadisələr haqqında məlumat verən tarixi hekayətlərdir”* (Bayramova, 2024: 58).

Tamamilə doğru olaraq avtoreferatda “Əyyamu-l-arab” haradasa fonda görünür, fragmentar xarakter daşıyır və yetərinə doğru xətt dissertasiyada da yürüdülsəydi, yaxşı olardı. Lakin “Əyyamu-l-arab” dissertasiyada, avtoreferatdan fərqli olaraq, önə çıxır, bu mənəbə sirə hesab edilərək əsas ağırlıq ona yüklənir. Və təbii ki, seçim sərrast olmadığından bu da sirəyə aid olmayan dəyərləndirmələrin ortaya çıxmasına bəis olur.

34. Digər mühüm məsələ “Min bir gecə” nağıllarıdır. Ədəbiyyatşünaslıqda nağıl və sirə, yaxud Azərbaycan ədəbiyyatında anladığımız mənada nağıl və dastan arasında böyük fərq var. Yəni əgər söhbət Azərbaycan dastanlarından gedirsə, biz bura Azərbaycan nağıllarını aid edə bilmərik. Hər bir janrın öz xüsusiyyətləri var. Dissertasiyada isə nağıl və sirə ədəbiyyatı sanki eyniləşdirilir, dastan və nağıl eyni müstəvidə götürülür. Nağılla dastan arasındakı fərqi nəzərə almadan “1001 gecə” nağılları *“məşhur sirələrdən biri”* (Bayramova, 2024: 168) adlandırılır. Hətta sirələrin bədii təsvir və ifadə vasitələri paraqrafında sirə, yəni ərəb dastanları əvəzinə “Min bir gecə”nin Azərbaycan dilinə tərcüməsi üzərində iş aparılır (Bayramova, 2024: 209-214; 216) (Bu tərcümə üzərində iş mövzusunun bir də qayıdacağı).

Bundan əlavə, “Qəhrəmanlıq sirələri” paraqrafında dissertant “Min bir gecə” nağıllarından dönə-dönə bəhs edir (Bayramova, 2024: 136-138). “Məhəbbət sirələri” hissəsində də yenə “Min bir gecə” yer alır (Bayramova, 2024: 141-147). “Ailə və məişət sirələri” adlanan paraqrafda “Min bir gecə” nağılları əsas tədqiqat obyektini kimi seçilir.

Nəticədə dissertasiya boyu “nağıl” adlandırılan əsərlər əsas tədqiqat obyektinə çevrilir, əslində araşdırılmalı dastanlar yaddan çıxarılır (Bayramova, 2024: 152-154).

“Sirələrin strukturu və süjeti” bölümündə “Min bir gecə” nağılları yenidən ortaya gəlir (Bayramova, 2024: 168-171).

Əlbəttə, nağılla dastan arasında fərq qoymamaq doğru deyil. “Min bir gecə” nağıllarına sirənin genezisində dayanan mənbələrdən biri kimi yüyrək toxunula bilərdi – uzaqbaşı 1-2 səhifədə, amma gördüyümüz kimi, “1001 gecə” nağılları sirə ədəbiyyatı, yəni dastan sayılır və əsər boyu tədqiq edilir.

Ara-sıra müraciətləri nəzərə almasaq, düz 22 səhifədə nağıllardan bəhs edilir. Mövzudan belə yayınmalarsa əsas mətləblərə, haqqında yazılmalı məqamlara ayrılması həcmi tutur.

35. Dissertasiyada diqqət edilməli digər məsələ yaranma tarixinin necə işıqlandırılmamasıdır. İ.M.Filştinski, P.Heath kimi müəlliflər sirə janrının ərəb xilafəti yarandıqdan sonra meydana gəldiyini və XII–XIII əsrlərdə formalaşdığını bildirirlər (Bax: *İslam Ensiklopediyası*. IX cild, “Sirə şəbiyyə” bəhsi; İ.M.Filştinski. *История арабской литературы*, 1991).

Dissertant özü də sirə janrının Abbasilər hakimiyyətinin üçüncü dövründə yarandığını göstərir.

Belə yazdığı halda qəfilcə dissertasiyada sirələrin Cahiliyyə dövrünün məhsulu olduğu göstərilir. Bəzi sirə qəhrəmanları İslamdan əvvəl yaşaya bilər, amma bu, həmin sirənin Cahiliyyə dövrü məhsulu olmasına dəlalət etmir. Bundan əlavə, heç də bütün sirələr Cahiliyyə dövründən bəhs etmir.

“İslam Ensiklopediyası”nda ayrı-ayrı sirələrin mövzusu tarixi xronologiya üzrə belə müəyyənləşib:

Sirat Firuz Şah – İran Həxamənişilər dövrü, e.ə. IV–VI əsrlər;

Sirat İskəndər – Makedoniyalı İskəndərin dövrü, e.ə. III əsr;

Seyf ibn Zi Yəzən – Yəmən tarixi, V əsr (əslində isə əsərdə Misir Məmluklar dövrü əks olunur. Bax.: Filştinski, 1991);

Sirə Əntərə – Cahiliyyə dövrü, VI əsr;

Sirə əz-zir Səlim – Cahiliyyə dövrü, VI əsr.

“İslam Ensiklopediyası”nda sirələrin ilk nümunələrinin İslam xilafəti dövründə yarandığı və XII əsrdə formalaşdığı bildirilir (İslam Ensiklopediyası. IX cild, səh. 664). Əgər belədirsə, niyə dissertasiyada düz 14 səhifə (səh. 17-31) Cahiliyyə dövrünün ümumi mənzərəsi əks etdirilir? Sonradan dissertasiya boyu biz heç bir aidiyyəti olmadan dönə-dönə Cahiliyyə dövrü ədəbiyyatı ilə bağlı məlumatlar görürük.

Əgər bir dastanın qəhrəmanı Cahiliyyə dövründə yaşamış tarixi şəxsiyyətin prototipdirsə, bu o demək deyil ki, dastan həmin dövrün məhsuludur. Digər tərəfdən, dissertasiyada tədqiq edilməli olan, amma araşdırmadan kənarda qalan bəzi dastanların İslamın ilkin dövründən (Həmzə Pəhləvan), Misirdə Fatimilər (X əsr, Sirə əl-Hakim bin Əmrullah) və ya yenə Misirdə Məmluklar dövründən (XIII–XVI əsrlər) bəhs etdiyini görürük. Belə olan təqdirdə dissertasiyada nə üçün Cahiliyyə dövrünə bu qədər geniş yer ayrılır? Belə bir təsəvvür yaranır ki, faktik material, yüzlərlə cildi əhatə edən sirə ədəbiyyatı qalır bir tərəfdə, dissertasiya kontekstində ehtiyac duyulmayan məlumatlar səhifələri doldurur. Halbuki iddiaçı özü də sirələrin Abbasi xilafətinin III dövründə (XI əsr) yarandığını bildirir (Bayramova, 2024: 77). Eləcə də səh. 38-də bu məsələyə toxunulur, yəni sirələri sanki xronoloji qaydada təsnif etməyə çalışır. Amma nədənsə “Leyli və Məcnun” rəvayətləri də sirə hesab olunur və Cahiliyyə dövrünə aid edilir. Hər

halda dissertant sirələrin yarısının mövzu cəhətdən özü də Cahiliyyətdən sonrakı dövrdən bəhs etdiyini bildirir. Belə olan təqdirdə dissertasiyada İslamdan əvvəlki dövrə bu qədər geniş yer verilməsinə zərurət yox idi.

36. Dissertasiyada ətrafında düşünməyə səfərbər edən digər cəhət yazılı ədəbiyyatda sirə anlamının dəyərləndirilməsi məsələsidir. Yazılı ədəbiyyatı şifahi ədəbiyyatdan fərqləndirən əsas cəhət – müəllif ədəbiyyatı olmasıdır. Ərəb ədəbiyyatında müəllifli sirələr hansılardır? Bunlar İbn Hişamın “Sirət ən-nəbi”sidir (və ya: əs-Sirə ən-Nəbəviyyə) ki, o, həmin əsəri İbn İshaqın eyni adlı əsəri əsasında yazıb. İbn əl-Muqaffanın (720–756) “Siyər muluku-l-əcəm” (Əcəm hökmdarlarının sirəsi), Aban Lahiqinin (750–815) “Sirət ərdəşir” əsərləri də bu qəbildəndir.

Dissertasiyada bu əsərlərə toxunulmur. Əslində araşdırma məhz belə mətnlər üzərində qurulmalı, onlar barədə müfəssəl məlumat verilməli idi. Əvəzində mövzuya daxil olmayan məlumat yığımına üstünlük verilir (Bayramova, 2024: 72-85). İddiaçı ərəb antologiyalarında sirə ilə səsleşən rəvayətləri, yəni yazılı ədəbiyyatda əks olunan şifahi ədəbiyyat nümunələrini yazılı ədəbiyyat nümunəsi olaraq təqdim edir. Əsl yazılı ədəbiyyat sirələri isə unudulur.

Dissertasiyada “sirəni şifahi ədəbiyyat nümunəsi edən nədir” sualına cavab verilmir (səh. 55-58).

İddiaçı “yazılı ədəbiyyatda sirə” deyərək ümumiləşdirilmiş nəticələrə deyil, ərəb ədəbiyyatı dərslərində yer alan məlumatlara meyilli olduğundan sirənin yazılı ədəbiyyatdakı yeri və səciyyəsi ilə bağlı qənaətbəxş tezislərin ortaya qoyulması müşkülləşir, dürüst olmayan baxışlar araya gəlir.

Məsələn, səh. 73-də bildirilir: *“Sirə janrının yazılı ədəbiyyatda ilkin inkişafının təməlini qoyan müəlləqəçilər kimlər idi?”*

Belə çıxır ki, XII əsrdə formalaşan sirələri VI əsr şairləri yazmışdır. Bir şairin (məsələn, Əntərənin) həyatı sirəyə mövzu ola bilər, amma bu, onu sirə təməlcisi etmir.

Bu cür mülahizələr müəlləqələr barədə məlum məlumatları uzun-uzadı təkrarlamağa gətirib çıxarır ki, bu da əsas mövzuya aid olmayan təfərrüatlardır.

Məlumdur ki, ərəb ədəbiyyatının mühüm xüsusiyyətlərindən biri nəzm-nəsr növbələşməsidir. Bu, ümumiyyətlə, həm klassik farsdilli, həm türkdilli, bütövlükdə Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatlarında tez-tez rast gəlinən haldır. Sədinin “Gülüstən”i, Caminin “Baharistan”ı, Füzulinin fars və ərəb “Divan”larının “Dibaçə”si, “Hədiqət əs-süeda”sı, elmi və publisistik üslubun kəsişməsində, XII-XIII əsrlərdən ta Abbasqulu ağa Bakıxanovun “Gülüstən-i İrəm”inədək yaradılmış tarixi salnamələr və sadaladıqlarımıza bənzər yüzlərcə əsər buna misal ola bilər.

Dissertasiyanın böyük bir hissəsində, “Sirələrin obrazlar aləmi” paragrafında (Bayramova, 2024: 185-208) 23 səhifə Cahiliyyə və İlkin islam dövrü poeziyasının ümumi icmalı verilir, halbuki bu səhifələrdə sirələrin özündəki poeziya nümunələri tədqiqatə cəlb olunmalı idi. Burada konkret misalların verilməsi gözlənilir. Bunun əvəzinə isə iddiaçı ərəb şeiri barədə ümumi məlumatları dissertasiyaya daxil edir.

Yəni başqa bir kontekstdə, hansısa dərsləkdə, dərs vəsaitində bəlkə də belə gəzişmələr, məlumatvermələr gərəkli ola bilər. Amma burada bütün fikirlər əsas mövzu ətrafında cəmlənməlidir. Hər dəfə ehtiyac olmadan neçə səhifə boyu başlıca problem-dən belə aralanma dissertasiyanın ümumi həcmi artırır, amma tədqiq edilməli mövzu bununla bir şey qazanmır, əksinə, deyilməliyənlərin ixtiyarında olması gərəkən səhifələr əldən çıxır.

İddiaçı bunu həmin şairlərin “Əyyamu-l-arab”da xatırlanması ilə izah edir. Ancaq bu, doğru yanaşma deyil. Bir düz olmayan seçim başqa yanlış hərəkətlərə meydan açmış olur.

Müəlləqələr barədə məlumat, qeyd etdiyimiz kimi, əsər boyu bizi izləyib əsas mövzunu yaddan çıxarır. Beləliklə, sirələrə xas nəsr-nəzm növbələşməsi kimi mühüm problem də araşdırılmamış qalır. Əslində isə məhz sirələrə xas belə özünəməxsus cəhətlərin təhlili əsərə ciddi elmi sanbal verərdi.

37. Qeyd etdiyimiz kimi, sirə janrı olduqca irihəcmli əsərləri əhatə edir. Dissertasiyanın əvvəlində tədqiqatın hansı əsərlər üzərində aparılacağı bəyan edilməli idi. İstənilən araşdırmanın öncədən bir yol xəritəsi, marşrutları, əsas yükdaşıyıcıları müəyyənləşdirilməlidir. Belə olanda əsər boyu lazımi nisbət gözlənilir, pərakəndəliyə, xaosa yer qalmır. Bu edilmədiyindən dissertasiyada bəzi sirələrə hədsiz geniş yer ayrılır (“Əntərə”, “Seyf ibn Zi Yəzən”), bəziləri isə sanki yada düşür. Məsələn, Fatimi və Məmluk dövrü sirələri kifayət qədər işıqlandırılmır. Dissertasiyada “Seyf ət-tican”ın əlyazma nüsxələrindən bəhs edilir. Bu, çox yaxşıdır. Əlyazmalarla işləmək, ilk məxəzlərə müraciət həmişə çox xoşdur, bu, elmi səviyyənin yüksəkliyindən, araşdırıcının səriştəliliyindən xəbər verir. Ancaq hər hansı bir əlyazmadan bəhs edilib (Bayramova, 2024: 51), digər sirələrin də əlyazma nüsxələri verilmirsə, bu, suallar doğurur. Niyə yalnız bir halda əlyazmaya müraciət var, bəs digər hallar? Belə olan təqdirdə o tək əlyazmaya müraciətin özü də əlavə suallar doğurmağa başlayır. Yəni mənbələrə və məsələlərə münasibətdə belə dağınıqlıq dissertasiya boyu müşahidə edilir və sırf elmi tədqiqat materiallarındansa dərslik yanaşmaları üstünlük təşkil edir.

38. Dissertasiyada hekayə janrından da bəhs olunur, hekayənin tərifini, ərəb ədəbiyyatındakı yerini göstərməyə təşəbbüs edilir, ərəb hekayələrinin qaynaqlarından, ideya və məzmun xüsusiyyətlərindən bəhs edilir (Bayramova, 2024: 171). Bu hissə də müəyyən suallar doğurur. Çünki ərəb hekayəsi anlamına gələn “qissə” termininin əvəzinə yenə nağıllara – “Hezar əfsanə”, “Kəlilə və Dimnə” əsərlərinə keçilir. “Qissə” termini orta çağdan ərəb ədəbiyyatında olduğu kimi, elə fars və türkdilli ədəbiyyatda da məhz hekayə məfhumunu ifadə etmişdir.

39. Dissertant *“yazılı ədəbiyyatda sirə janrının inkişaf etdirilməsi orta əsr antologiyaya əsərləri sayəsində həyata keçmişdir”* deyir. Bu, sanki yenə əsas mövzudan uzaq düşmək üçün bir ötürməyə, geniş haşiyəyə çıxmağa meydan açır. Ərəb antologiyaları barədə uzun-uzadı məlumat verilir (Bayramova, 2024: 71, 74, 78-85). Halbuki, qeyd etdiyimiz kimi, yazılı ədəbiyyatda sirə tam başqa bir anlamdadır və bu təfərrüatların da əslində əsas mövzuya birbaşa aidiyyəti yoxdur.

40. Səh. 172-də “xəyal əz-zill”dən – kölgə teatrından bəhs edilir. Belə ki, ərəb sirələrində dialoqlardan bəhs edən dissertant bu sahədə xalq dramları ilə dastanlar arasında yaxınlıq görür. Amma yenə də orijinal nümunələr yaddan çıxır. Bu mülahizə ilk mənbələrdən alınan məlumatlarla təsdiqlənsəydi, əlbəttə ki, effektiv ola bilərdi. Görək bu yerdə dastan personajlarının ərəbcə nitqindən, monoloq və dialoqlardan misallar çəkilə, eləcə də təhkiyə barədə də konkret misallar verilə idi.

41. İddiaçı ərəb şeirinin ilk görkəmli nümayəndəsi sayılan İmru-l-Qeysə də geniş yer ayırır (Bayramova, 2024: 183-192 və s.). İmru-l-Qeys barədə nağıllar, əhvalatlar əsərə daxil edilir. Amma unudulmasın ki, bütün bunlar elə sadəcə rəvayətlərdir. Ayrıca İmru-l-Qeysin sirəsi adlı bir əsər yoxdur, bu rəvayətlər hələ sirə, dastan kimi formalaşmayıb. Həm də bunlar müxtəlif ədəbiyyat tarixi kitablarından çoxdan məlum əhvalatlar sırasındadır ki, bu kontekstdə onlara yer ayırmağa lüzum yox idi.

42. Dissertasiya ərəb ədəbiyyatındakı sirələrə həsr edildiyindən, təbii ki, ərəb mətnləri üzərində iş aparıcı mövqedə durmalı idi. Amma nədirsə, müəllifin ərəbdilli faktik material üzərində işləməsi az nəzərə çarpır. Dissertasiyada ərəb dilində olan materialın artırılmasını bir sıra hallarda irəli sürülən müddəaların özləri tələb edir. Əsər boyu rast gəlinən poeziya nümunələrinin əksəriyyəti “Əyyamu-l-arab”la bağlıdır (Bayramova, 2024: 188, 189, 191, 192, 194, 197). Qeyd etdik ki, bu da sırf sirə nümunəsi sayıla bilməyəcək mənbədir. Təbii ki, sirələrin ərəb mətnləri nə qədər çox olarsa, əsər o qədər qazanar. Müəllif bunu da asanlıqla düzəldə, məqamına uyğun olaraq sirələrdən parçalar örnək gətirə bilər və bu, edilməlidir də.

43. Dissertasiyada İbn əl-Muqaffanın “Kəlilə və Dimnə” əsərindən bəhs edilməsi də o qədər yerində olan ricət deyil (Bayramova, 2024: 75). Bu əsərin də sirə ədəbiyyatına heç bir aidiyyəti yoxdur. Bunun əvəzinə İbn əl-Muqaffanın “Sırat muluk əl-Əcəm” əsərindən bəhs edilərsə, daha məqsəduyğun olardı. Çünki məhz həmin əsər dissertasiyanın mövzusunə birbaşa uyğundur. Dissertasiyada İbn Abd Rəbbihinin “Əl-İqd əl-Fərid” əsərinin 25 cildinin adının sadalanması da əsas mövzudan yayınmadır (Bayramova, 2024: 80-81) və belə təfərrüatlar əsərin xeyrinə deyil.

44. “Azərbaycan-ərəb şifahi xalq ədəbiyyatının qarşılıqlı əlaqə və təsiri” adlı bölüm də mahiyyətə çox uğurlu ola bilərdi. Çünki müəllif belə müqayisəni aparmaq istərkən çox doğru hərəkət etmişdir. Ancaq niyyət gözəl olsa da, əsas mətləbə toxunmadan, sirəyə aidiyyəti olmayan xeyli məsələdən bəhs edilir və nəticədə qoyulmuş tezis həllini tapmamış qalır (Bayramova, 2024: 87-100).

Ərəb sirəsi və Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı arasında tipoloji müqayisələr aparılırdı, nə cəlbədiçi nəticələr alına və iddiaçı bunu ustalıqla edə bilərdi. Amma bunun yerinə səh. 93-dən başlayaraq aşağıdakı məsələlərə yer ayrılır:

- 1) “Munisnamə”də “Min bir gecə” motivləri;
- 2) Fikrət Əmirovun “Min bir gecə” baleti;
- 3) “Kitab-i Dədə Qorqud”da İslam motivləri;
- 4) “Leyli və Məcnun”un Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri;
- 5) Bəhlul Danəndə lətifələri;
- 6) Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şairlər;
- 7) Xətib Təbrizinin Nizamiyyə mədrəsəsindəki fəaliyyəti;
- 8) Yeni “Leyli və Məcnun” (bir daha təkrar edirik ki, nə “Leyli və Məcnun”, nə “Min bir gecə” sirə ədəbiyyatıdır) sirə ədəbiyyatı sayılmır;
- 9) “Leyli və Məcnun” Nizami irsində;
- 10) “Sirlər xəzinəsi”ndə tövhid, nət, münacat və s.
- 11) Nəsimi şeirində ərəb-İslam motivləri;
- 12) Qazi Bühranəddinin peyğəmbərlik mövzusunə toxunması;
- 13) Füzulinin “Mətlə ul-itiqad” (dissertasiyada “itikat”, səh. 97) əsəri (demək, hansısa Türkiyə mənbəyindən yararlanmadır. Halbuki Füzuli mətni, nəşr olunmuş cildləri daha yaxında, əl altındadır);
- 14) Füzulinin “Yeddi cam”da Əbu Nüvası yad etməsi;
- 15) Şah İsmayıl Xətai şeirlərində peyğəmbər obrazı;
- 16) Məmməd Rahimin, Xəlil Rzanın, Balaş Azəroğlunun, Osman Sarıvəllinin yaradıcılığında ərəb-İslam motivləri.

Bu mövzuların hər biri öz-özlüyündə maraqlı ola bilər, amma onların ərəb sirə ədəbiyyatı ilə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı arasında tipoloji müqayisəyə cəlb olunması doğru sayılmaz.

Yeri gəlmişkən, məsələyə komparativistika baxımından yanaşılırkən Çinare Mütəllimovanın “Ərəb və Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarında oxşar süjet və motivlər” adında dissertasiyası xatırlanmalıdır və müəllif sirələrlə əlaqədar Azərbaycan ədəbiyyatında uyğun məqamlar taparaq müqayisələr aparsaydı, adını çəkdiyimiz dissertasiyadan sonra bu istiqamətdə yeni söz demiş olardı. Odur ki, dissertant əsərini monoqrafiyaya çevirərkən dissertasiyada qaçırılmış bu fürsətdən yararlanmalıdır.

45. Səh. 82-83-də dissertant konkret araşdırmalı olduğu materialı – sirə mətnlərini bir kənara qoyaraq, Əbu Mənsur əs-Səalibinin “Yətimət əd-Dəhr”, əl-Cumahinin “Tabaqat”, əl-Muhassin bin Ali at-Tanuxinin “Əl-fərəc bədə ş-şiddət” və başqa əsərlərini tədqiqata cəlb edib onlar barədə mövcud araşdırmalara əsaslanaraq məlumat verir. Daha sonra ərəb tarixçilərindən görkəmli ədib Əbu Həyyan ət-Tauhididən bəhs edir və beləliklə, bir daha mövzudan ehtiyac olmadan aralanma baş verir.

46. Dissertasiyanın 4-cü fəslinin 2-ci paragrafı “Sirələrin obrazlar aləmi” adlanır. Burada sirə mətnlərinə birbaşa istinad edərək bu növ ədəbi məhsulların özünəxas xüsusiyyətlərini əyani şəkildə nümayiş etdirmək mümkün idi. Amma yenə də 2-3 səhifə qısa məlumatdan sonra mövzuya əsla aid olmayan məsələlərə keçilir və ərəb ədəbiyyatının qısa icmalı verilir.

Bu məlumatların da sirə janrı ilə əlaqəsi olmadığından əsərin tələb olunan siqlətinin artmasına kömək göstərmir.

Səh. 183-də “Min bir gecə” nağılları və Hatəm ət-Taidən söhbət gedir.

Səh. 184-də “Əyyamu-l-arab” və İmru-l-Qeys barədə məlumat verilir.

Səh. 185-də sirələrdə qadın mövzusu əvəzinə yenə də “Əyyamu-l-arab” qadınlarından bəhs edilir.

Sirələrdə obrazlar əvəzinə iddiaçı səh. 185-də “*Ərəb ədəbiyyatını poeziyasız təsvür etmək mümkün deyil*” deyərək səh. 209-dək, yəni 24 səhifə ərəb poeziyası barədə məlum informativ bilikləri, ərəbşünaslıqda dəfələrlə söylənilmiş məlumatları təkrarlayır. Bunlar bəlkə də başqa bir mətnə və auditoriyada maraq doğura bilər. Ancaq peşəkar auditoriya üçün nəzərdə tutulan və bəlli hədəfi olan dissertasiyada fikirlər yeniliyi ilə seçilməli və bütün istiqamətlər üzrə əsas mövzunun ətrafında dolanmalıdır.

Səh. 186 – 7 müəlləqə barəsində məlumat verilir;

Səh.187 – Quraşinin “Cənhərət əşar əl-arab” əsərində adı keçən müəlləqə sahibləri xatırlanır;

Səh. 187-193 – İmru-l-Qeysə həsr olunur;

Səh. 193 – bu hissədə Tərəfə ibn əl-Abd söhbət mövzusunudur;

Səh. 195 – Meymun ibn Qeys əl-Əşa haqqında bəhs edilir;

Səh. 197-198 – Əbs və Zubyan qəbilələri arasında müharibə və müəlləqə sahibi Zuheyr ibn Əbi-Sulmə anılır.

Beləliklə, səh. 202-dək ayrı-ayrı Cahiliyyə dövrü şairləri barədə məlumat verilir və s. Səh. 203-də İslam şairlərinə keçid edilir. Əvvəl İlkin islam dövrü şairləri, sonra, səh. 205-dən Əməvilər dövrü şairləri barədə məlumat verilir.

Səh. 207-208-də dissertant “Min bir gecə” nağıllarında Abbasilər dövrünün məşhur şairi Əbu Nüvasdan söhbət açır. Bu gedişlə yenə uzun səhifələr boyu sirə ədəbiyyatına aidiyyəti olmayan təfərrüatlar dissertasiyanın sirəyə lazım ərazisini tutur və onsuz da bəlli faktlar sadalanmaqla məhz sirənin gizli qatlarının açılmasına xidmət edə biləcək daha 24 səhifə əldən çıxır.

47. Növbəti paraqrafda – “Sirələrin bədii təsvir və ifadə vasitələri” adlanan bölümdə ərəbdilli sirələri araşdırmaq əvəzinə yenə “Min bir gecə nağılları”na üz tutulur. Bədii təsvir vasitələrinin mətnə hansı özünəməxsus gözəllikləri gətirməsi üçün hökmən orijinal araşdırılmalıdır. Burada isə sirə əvəzinə “Min bir gecə”nin götürülməsi azmış kimi, hətta orada da mətnin Azərbaycan dilinə ruscadan verilmiş variantına əsaslanılır. Burada isə ikiqat tərcümədən sonra orijinaldakı xalis bədii təsvir vasitələrindən əsər qalmamışdır (Bayramova, 2024: 208-214). Beləcə, daha 6 səhifə əldən gedir. Düzdür, hətta ərəbcə “Əlif leyla” üzərində işlənilsəydi də, bunun sirələrə aidiyyəti olmayacaqdı, amma hətta bu da edilməyib. Halbuki ədəbiyyat siyahısında “Əlif leyla”nın ərəbcə nəşri göstərilir.

Arada əsl sirəyə (“Seyf ibn Zi Yəzən” dastanına) 2 səhifə yer ayrılsa da, səh. 216-dan yenidən “Min bir gecə”nin xatırladığımız tərcüməsinə keçilir.

48. Əvvəldə texniki baxımdan islahə ehtiyacı olan məqamlardan bəhs etmişdiksə də, yenə burada bəzi cəhətlərə qayıtmaq ehtiyacı doğur. Dissertasiyadakı ədəbiyyat siyahısında 72 adda ərəb dilində ədəbiyyat yer alır (326-dan 398-dək). İşə vərəqlərkən ən çox müraciət olunan qaynağın “Əyyamu-l-arab” olduğunu görürük (363 sayılı ədəbiyyat). Dissertasiyanın ərəbcə ədəbiyyat siyahısında yer alan sirələrin heç birinin cild sayı göstərilmir, halbuki bu əsərlər bəzən 10-dək cildi əhatə edir. Demək, əslində hər bir cild ayrıca nömrə ilə göstərilməli idi. Cildlərin göstərilməməsi belə yanlış təsəvvür oyada bilər ki, guya müəllif bu adları sadəcə bura düzüb və o kitabları heç görməyib. Heç kimdə belə doğru olmayan şübhənin yaranmamasından ötrü mənbələri həmişə dəqiqliyi ilə təqdim etmək lazımdır. Ədəbiyyat siyahısındakı internet resursları ilə bağlı həm bu, həm də bir çox başqa dissertasiyalarda bir cəhəti də vurğulamaq lazımdır ki, onlar çox zaman mübahisə doğurur, əks olunan saytların çoxu elmlikdən uzaq wiki toplu saytlar olur.

49. Dissertant sirələrin dil xüsusiyyətlərinə toxunmayaraq bu barədə misallar çəkmir, amma bu da sirələrin təbiətini doğru anlamaq üçün gərəkdir. “İslam Ensiklopediyası”nda sirələrin bəzilərinin qafiyəli nəşrlə, bəzilərinin (Zahir Beybars) sadə dildə yazılması ərz edilir. Bu məsələlər dissertasiyada diqqətdən kənar qalmışsa da, heç olmazsa əsər üzərində yenidən işləyərkən bu mühüm nöqtə mütləq əsərdə ayrıca təsvir edilməlidir.

50. Səhifə 51-də qarışıq ifadəli belə bir məlumat yer alır: *“Tarixçilər İslam tarixinin ən mühüm kitablarında Əbu Məxanfin öldürülməsi kimi əvvəlki mənbələrə və hadisənin vaxtı ilə bağlı xəbərlərə əsaslanaraq, bu məsələyə toxunmuşdur”*. Ardınca da 6 tarix kitabının adı çəkilir və mənbə kimi 408-ci ədəbiyyat – internet resursu göstərilir. Dəfələrlə qoşulmağa cəhd etsəm də, resurs açılmadı. Məxanf adını fars hərfləri ilə Google-da axtardım. Məlum oldu ki, ad Əbu Məxanf deyil, Əbu Mixnəfdir. Əbu Mixnəf (vəfatı 774) özü bir tarixçidir və “Kitəb məqtəl Hüseyn” əsərinin müəllifidir.

51. İkinci fəslin “Sirə janrının oxşar və fərqli tipoloji paralelləri” adlı ikinci paraqrafında da (səh. 100-128) tədqiqat obyektini kimi seçilmiş sirələr yenə kənar qalır. Səh. 101-də yenə yanlış tədqiqat obyektini olan “Əyyamu-l-arab”a keçilir (Bayramova, 2024: 102; 103; 104-117). Daha sonra isə konkret sirələrlə deyil, ümumiyyətlə, İslam dini ilə paralellər aparılır. Azərbaycan dastanları barədə məlumat verilir (Bayramova, 2024: 104-108). Səh. 109-da yenə “Əyyamu-l-arab”a keçilir. Peyğəmbərin ailəsi barədə məlumatların bu əsərlərdə əksinə toxunulur, amma sirələr yaddan çıxır, yəni bu fəsildə ərəb-Azərbaycan dastanları arasında müqayisələr əvəzinə Azərbaycan dastanlarında İslam dini ilə bağlı süjet və motivlər öyrənilir və bu hal səh. 117-dək davam edir.

Zahirən belə təəssürat yarana bilər ki, bu qədər iradlar bildirilməsi əsərin müsbət səviyyəsi haqqında təəssürata nəşə maneçilik törədə bilər. Qətiyyənlər belə deyildir. Dissertasiya danışmağa, mülahizələr irəli sürməyə nə qədər çox imkan verirsə, bu, onun uğuru hesab edilməlidir. Bütün bu qeydləri ona görə zəhmətə qatlaşaraq etdim ki, dissertant bunları rahatca aradan götürsün və işi daha layiqli, daha cazibəli bir şəkəldə düşün.

Ümumən, bizdə müdafiə proseslərinə baxış, yanaşma dəyişməlidir, başqa hansısa dissertasiyalar haqqında deyilməli olan sözlər deyilmirsə, susulursa, bu o demək deyildir ki, onlarda hər iş qaydasındadır. Yaxşı işlər daha çox söz deməyə imkan verənlərdir. Təqdim olunan dissertasiya da bu qəbildəndir. Bizim göstərdiyimiz məqamlarsa onsuz da bəyənilərək bu mərtəbəyədək gəlib çatmış əsərin gələcəkdə daha da mükəmməl səviyyəyə çatmasına, başqa yeni tədqiqatların da araya-ərsəyə gəlməsinə yardımçıya çevrilməsinə hesablanıb.

Belə bir dərin və çoxşaxəli mövzuya girişərək bu səviyyədə doktorluq dissertasiyası ortaya qoymuş iddiaçı Azərbaycan ərəbşünaslığında mövcud olan “ağ ləkə”lərdən birini aradan götürməyə çalışmışdır.

Ərəb ədəbiyyatının problemləri ilə bağlı nadir rast gəldiyimiz doktorluq işləri sırasında daha birinin əlavə edilməsi arzulananıdır.

Müəyyən onillərdə obyektiv və subyektiv səbəblərdən lazımi imkan yaradılmadığından Azərbaycan ərəbşünaslığında seyrəlməmiş sıraları sıxlaşdırmaq və qüvvətləndirmək ehtiyacı böyükdür, bunun üçün isə həmin sahədə yeni elmlər doktorlarının artmasına kömək göstərilməlidir.

Bunları nəzərə alaraq mən Lalə Məzahir qızı Bayramovanın 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (ərəb ədəbiyyatı) ixtisası üzrə filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim etdiyi “Ərəb ədəbiyyatında sirə janrı” mövzusunda dissertasiyasını ərəbşünaslığımızda öyrənilməmiş bir sahə ilə bağlı ilk geniş tədqiqat kimi qiymətləndirir və müəllifə bu dissertasiyasına görə iddiasında olduğu elmi dərəcənin verilməsini məqsədəuyğun hesab edirəm.

Təqdim etdiyim rəsmi rəy belə tamamlanırdı, amma istənilən dissertasiyanın təsdiqində son həlledici mərhələ Ali Attestasiya Komissiyasıdır. Bu rəyde isə elə bəndlər var ki, onlar məhz AAK-ın Əsasnamə tələblərinə uyğun olaraq heç rəyləri nəzərdən keçirməmişdən texniki parametrlərin yürüdülmə şərtlərə uyğunluğunu təmin etmək üçün təkrarən yenidən işlənməni zəruriləşdirir.

Bu dissertasiya da diqqət yönəltdiyimiz məqamlara rəğmən AAK-ın ekspertizasından tezliklə uğurla keçdi və 14 mart 2025-ci il tarixində təsdiq edildi.

Təbii, Azərbaycan ərəbşünaslığında elmlər doktoru qıtlığı duyulan bir dönmədə bu sıraya daha bir alimin adının əlavə edilməsi boşluqların doldurulmasıdır.

Nəticə

Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbiyyatı zəngin xəzinədir və onun öyrənilməmiş qatları çoxdur. İstər fars, istərsə də ərəbdilli ədəbiyyatı Azərbaycana yaxın edən başlıca cəhət bizim həm o, həm bu dildə əsrlər boyu yaranmış ədəbiyyatımızın olmasıdır. Ona görə də ərəb və fars ədəbiyyatları, mədəniyyətləri üzrə aparılan tədqiqatların ortaq kontekst baxımından bizim üçün marağı böyükdür. Çünki belə araşdırmalar bir tərəfdən bilavasitə tədqiq olunan mövzularla bağlı həqiqətləri üzə çıxarmağa yardımçı olursa, digər tərəfdən elə öz ədəbiyyatımızın da ilk baxışdan məchul görünən müəyyən qanuna-

uyğunluqlarını anlamağa meydan açır. Bütün bunlarsa elmi mahiyyətindən savayı, ümummilli mənası və əhəmiyyəti olan belə dissertasiyalara onların müzakirələrinin bütün mərhələlərində, xüsusən müdafiə gedişində və daha da artıq Ali Attestasiya Komissiyasında bir neçə qat məsuliyyət və ciddiliklə yanaşmağı tələb edir.

QAYNAQLAR:

1. Ali Attestasiya Komissiyası. (2019, 29 oktyabr). *Dissertasiyanın Tərtibi Qaydası*. URL: https://aak.gov.az/upload/page/Dissertasiyan%C4%B1n_t%C9%99rtib_qaydas%C4%B11.pdf
2. Bayramova, L. (2024). *Ərəb ədəbiyyatında sirə janrı*. [elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Ali Attestasiya Komissiyası]. AMEA Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu.
3. Bayramova, L. (2024). *Ərəb ədəbiyyatında sirə janrı*. [elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Ali Attestasiya Komissiyası]. AMEA Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu. URL: https://aak.gov.az/upload/dissertasion/filologiya_elml_ri/Lale_Bayramova_Avtor_eferat_Az.pdf

Positive points to be clarified in the first comprehensive approach to siras in Arabic literature within Azerbaijani oriental studies

RAFAEL HUSEYNOV**

Abstract

Notwithstanding the sira as a literary form or genre originated in Arabic literature, it soon spread to Persian and local folk literatures, and many notable examples of it were created. The consideration of this topic within Azerbaijani oriental studies, as well as the writing and defense of a separate doctoral dissertation are of great interest both from the point of view of interliterary connections and from the point of view of tracking the dynamics of mobile plots. However, of double interest is the scientific level of the dissertation devoted to such an important topic, the culture of writing dissertations in Azerbaijani philological thought in general, as well as the requirements imposed on such works, the methods of their implementation and the qualification level of compliance specialists. In our opinion, research conducted with these criteria in mind, as applied to dissertations, will in the future enhance both the level and authority of scholarly work in the field of oriental studies and the responsibility of institutions that must ensure the objective examination of such research.

Keywords: *genre, arabic literature, oriental studies, interliterary connections, mobile plots, qualification level, responsibility of institutions, objective examination*

** Academician; National Museum of Azerbaijan Literature named after Nizami Ganjavi; rafaelhuseyn@yahoo.com; <https://orcid.org/0009-0001-4672-0519>

Положительные и требующие уточнения моменты в первом комплексном подходе азербайджанского востоковедения к сирам в арабской литературе

РАФАЭЛЬ ГУСЕЙНОВ***

Резюме

Несмотря на то, что сира возникла в арабской литературе как литературная форма или жанр, вскоре она перешла в персидскую и тюркоязычные литературы, где был создан ряд примечательных образцов. Обращение к этой теме в азербайджанском востоковедении, а также написание и защита отдельной докторской диссертации представляют большой интерес как с точки зрения межлитературных связей, так и с позиции прослеживания динамики движения «странствующих сюжетов». Однако двойной интерес вызывает научный уровень диссертации, посвященной столь важной теме, а также в целом культура написания диссертаций в азербайджанской филологической мысли: определение требований к работам такого рода, выполнение этих требований и уровень экспертизы по их соблюдению. По нашему мнению, исследования, проведенные с учетом этих критериев в отношении диссертаций, в будущем поспособствуют как повышению уровня и весомости научных трудов в области востоковедения, так и усилению ответственности структур, призванных обеспечивать объективную экспертизу таких исследований.

Ключевые слова: сира, арабская литература, жанр, странствующие сюжеты, уровень диссертаций, объективная экспертиза

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 24.04.2025
Çapa qəbul tarixi: 12.06.2025
Çap olunma tarixi: 28.10.2025

*** Академик; Национальный Музей Азербайджанской Литературы имени Низами Гянджави; rafaelhuseyn@yahoo.com;
<https://orcid.org/0009-0001-4672-0519>